

JOANNA RYBARCZYK-DYJEWSKA
Uniwersytet Jagielloński

**БЕЗ ЧЕТЫРЕХ УГЛОВ ДОМ НЕ СТРОИТСЯ
– ROSYJSKIE LUDOWE PRAKTYKI MAGICZNE
ZWIĄZANE Z GOSPODARSTWEM DOMOWYM**

Без четырех углов дом не строится
– Russian folk magical practices connected with home keeping

WYRAZY KLUCZOWE: zaklęcie, magia ludowa, pragmatyka, demonologia, dom

KEYWORDS: spell, folk magic, pragmatics, demonology, home

Abstract: The aim of the present work is a presentation of Russian folk magical practices connected with the running of a home. The first part of the article reflects on the significance of the home (its symbolism) in Eastern Slavonic culture as well as belief in the magical powers of the spirits protecting the homestead. The second part of the article analyses pragmatically the spells from the group *домоведческие и хозяйственные заговоры* [domestic and household spells]. The characterised material shows that the verbal magical interaction was based first and foremost on the use of an arousal strategy, being the categorical significance of the imperative mood.

Dom – przestrzeń niezwykle istotna w życiu każdego człowieka. To miejsce, które kojarzy się ze szczęściem, dostatkiem, jednością i wyznacza granicę między światem oswojonym (swoim, bezpiecznym) a obcym (otwartym, nieznanym, niebezpiecznym). Dom nie jest jedynie elementem kultury materialnej. To także punkt odniesienia wszelkich relacji z rzeczywistością, podstawowe źródło informacji kulturowej dotyczącej rytuałów rodzinnych i kalendarzowych, mitologii ludowej, kodeksu zachowań w domostwie i poza nim (Kowalski 2007, 84–89; Байбурин 1983; Славянские древности 1999, 116–120). Dom jako budynek odwzorowuje model świata: cztery jego ściany zwrócone są w cztery strony świata. Fundament, strop i dach odpowiadają trzem poziomom Wszechświata, jego trójdzielnej budowie. Wnętrze domu (w pewnych okolicznościach) również nabiera właściwości symbolicznych tracąc swoje znaczenie utylitarne.

W dawnych czasach zarówno wybór miejsca na budowę domu, jak i rozpoczęcie budowania obwarowane były szeregiem nakazów i zakazów. Wysoka ranga podobnych działań wynikała z tego, iż stawianie domu traktowano jako proces powtarzający stwarzanie świata. Zainicjowanie go wymagało więc ulokowania się

w rzeczywistości mitycznej (Kowalski 2007, 85–86). Wprowadzenie się do nowego mieszkania również było czynnością wysoce symboliczną. Nowa przestrzeń wymagała bowiem konsekrowania. Dlatego też do domu najpierw wnoszono przedmioty o charakterze sakralnym i/lub kulturowym, takie jak krzyż czy miotła, a dopiero potem wchodzili doń ludzie. Wnętrza domostwa miały strzec wyraźnie wytyczone granice w postaci płotu, drzwi, progu, okna, komina. Otaczano je szczególną atencją, gdyż w miejscach tych stykał się świat zewnętrzny z wewnętrznym, przez co stawały się one symboliczne i niebezpieczne zarazem. Powodzenie w gospodarstwie natomiast – zgodnie z ludowymi wierzeniami – zależało przede wszystkim od przestrzegania kodeksu zachowań oraz przychylności opiekuńczych duchów domowych (Kowalski 2007, 149; *Славянские древности* 1995–1999, 119).

Celem niniejszego tekstu jest przybliżenie ludowych praktyk magicznych związanych z gospodarstwem domowym, w szczególności zaś charakterystyka pragmatyki zaklęć magicznych, które lud stosował w celu zapewnienia domostwu pomyślności. Materiałem empirycznym do poniższych rozważań posłużą zaklęcia z tomu *Русские заговоры и заклинания* wydanego pod redakcją W. P. Anikina. Teksty wchodzą w skład grupy zatytułowanej *домоведческие и хозяйственные заговоры*. W charakterze materiału uzupełniającego wykorzystuję także słowniki etnolingwistyczne (stanowiące efekt badań terenowych) oraz prace etnograficzne dotyczące słowiańskiej kultury ludowej.

Treść analizowanych formuł magicznych pozwala wnioskować, iż nadrzędnym celem tzw. zaklęć domowych jest zwalczanie i zapobieganie niebezpieczeństwom zagrażającym domostwu. Wśród tych ostatnich obawiano się przede wszystkim burzy z piorunami¹ oraz ognia. Ponadto lud często uciekał się do rozmaitych praktyk magicznych (w tym głównie werbalnych) podczas przeprowadzki do nowego domu, zakupu zwierząt hodowlanych oraz w czasie prac polowych.

Pragmatyka wyżej wskazanych zaklęć – jak i zresztą formuł magicznych wszystkich innych grup – jest dość złożona i skomplikowana w opisie. Trudności wynikają przede wszystkim ze specyfiki funkcjonowania utworów ludowych, które stanowią zwykle zaledwie część szerszej całości obrzędowej. Obrzęd z kolei wymaga konkretnych wykonawców i warunków: odpowiedniego czasu, miejsca, sposobu wypowiedzenia jego części werbalnej. Tekst folkloru ma więc charakter wtórny i nie może być „oderwany” od chwili odtworzenia i od jego wykonawcy.

---

¹ Wśród ludu piorun zwykle budził duży lęk, ale jednocześnie był zjawiskiem fascynującym. Przeważnie traktowano go jako karę za sprzeciwienie się boskiemu porządkowi. W wielu kulturach widoczne są ślady kultu, jakim otaczano piorun i pochodzący od niego ogień. Ten ostatni uważano za świętszy od wszystkich innych rodzajów ognia. W związku z tym należało z nim postępować w sposób szczególny. W tradycji rosyjskiej, na przykład, udzielanie pomocy ludziom rażonym piorunem postrzegano w kategoriach grzechu. Było to jednoznaczne ze sprzeciwieniem się bóstwu. Jeśli jednak podejmowano już próbę ratowania takiego człowieka czy budynku, konieczne było przy tym wykorzystywanie przedmiotów o właściwościach sakralnych. Takowe posiadały np. jaja paschalne (symbol nowego życia, odrodzenia się). Za równie skuteczne uchodziło mleko, sól oraz obrazy świętych (Kowalski 2007, 451–456).

Jak wiadomo, jednym z najważniejszych narzędzi pragmatyki, umożliwiającym opis różnorodnych zachowań komunikacyjnych, są akty mowy wraz z trzema aspektami wypowiedzi: lokucyjnym, illokucyjnym i perlokucyjnym. Jednak nawet bardzo powierzchowna analiza pokazuje, że między wypowiedziami magicznymi a zwykłymi jest sporo różnic². Do najważniejszych z nich należą: nadawca (a właściwie wykonawca) tekstu, warstwa dźwiękowa i struktura wypowiedzi, sposób odtworzenia tekstu, skutki, jakie formuła magiczna wywołuje (?) u odbiorcy, którym w tekście magicznym często nie jest człowiek, a postać sakralna bądź mityczna lub są nimi spersonifikowane żywioły czy choroby. W zaklęciach poprzez mówienie dokonuje się kontakt człowieka ze sferą sacrum. Dlatego też tekst magiczny zawiera zwykle elementy, które mogą być przekazywane nie tylko za pomocą znaków językowych. Ludowe rytuały słowne wypełniają funkcję komunikacyjną i występują jednocześnie jako tekst w sensie semiotycznym. W przypadku mowy magicznej nie sprawdza się zatem klasyczny podział na asertywy, dyrektywy, komisyywy, ekspresywy, deklaratywy. W zaklęciach bowiem nie występują w ogóle (z uwagi na cel illokucyjny, a nie na formę) akty o charakterze informatywnym czy pytania. Znakomita większość formuł magicznych zasadza się na pragmatyce pobudzającej. Zaklęcia wypowiedziane są w celu wpłynięcia takim czy innym sposobem na rozmówcę. Zawierają zatem przede wszystkim imperatywy. Daje się to łatwo wytłumaczyć faktem, że „gdy stan rzeczy jest wiadomy, ale niekorzystny, mówiący domaga się zmiany tego stanu, wypowiadając odpowiednie żądanie” (Jodłowski 1977, 61). W dalszej części artykułu skupię się właśnie na formułach magicznych zawierających strategię pobudzenia do działania. Stosowany w nich tryb rozkazujący przybiera różne odcienie znaczeniowe.

Przeanalizowany materiał pokazuje, że komunikaty o charakterze pobudzającym bywały adresowane do rozmaitych odbiorców. Postaci te można podzielić na kilka grup. Pierwszą z nich stanowili pomocnicy, do których subiekt zaklęcia zwracał się z prośbą o wykonanie konkretnych działań umożliwiających zmianę stanu faktycznego na pożądaną. Wśród pomocników odnajdujemy między innymi postacie sakralne: Jezusa, Matkę Boską, świętych. Do nich uciekano się w sytuacji zagrożenia, jakie stwarzała burza. W przytoczonych niżej przykładach zamawiający prosił Jezusa, aby przeniósł on niebezpieczeństwo w inny, odległy, nieludzki świat, w którym nie ma żadnych żywych istot:

Когда молния сверкнет, надо сказать: Господи, Боже мой, пронеси тучку грозную на темные леса, на пустые места, где люди не ходят, где скот не бродит (№ 877);
Пронеси, Господи, тучу грозную за темные леса, за дремучие болота. До трех раз

---

² Zagadnienie magii językowej, określanej też jako magia słów, język magiczny, mowa magiczna, magiczna siła słów, magiczna funkcja języka (tekstu) ma dość bogatą tradycję badawczą. Szczególny charakter języka magii był przedmiotem studiów antropologicznych i filozoficznych oraz językoznawczych. W swojej pracy poświęconej zaklęciom rosyjskim dokonałam przeglądu literatury poświęconej temu problemowi, zob. Rybarczyk-Dyjewska 2013, 95–97.

говорить (№ 876); Чтобы гроза скорее кончилась, надо так говорить: Разнеси, Господи, это облачко на чистые поля, темные леса, сыпуци пески, за зыбуци болота (№ 875).

Do postaci sakralnej zwracano się także podczas pożaru – będącego prawdopodobnie konsekwencją burzy z piorunami. Proszono Zbawiciela, aby ochronił on ludzi przed ogniem. Dodatkowo wykorzystywano przy tym jajka poświęcone w Wielkanoc:

Яйца крашенные с Пасхи оставляют до следующей Пасхи у иконы [...] если пожар, то эти яйца тоже кидали, чтоб пожар водой потушить – и он дальше не распространялся. Спаси, сохрани, Господи Спаситель, от пожара, от огня, от молнии, от града, от ветра. И потом яйцо бросишь (№ 871).

W roli pomocników przywoływani byli także popularni święci ruscy. Przede wszystkim Jerzy³, którego proszono o opiekę nad bydłem:

Батюшко Егорушко, принимай скотинок стадо, пой, корми, гладь, чтобы косточек не знать. Во имя [...] всем врагам-супостатам – соли в глаза, а смолы – на сердце. А доброму человеку – хлеба в рот. Амин, Амин, Амин (№ 1233).

Z kolei Matka Boska wraz z archaniołem Michałem i Mikołajem Cudotwórcą⁴ była adresatką prośby dotyczącej tego, aby krowa dawała mleko:

Стану, благословясь, пойду, перекрестясь [...] на том престоле сидит Святая богородица, царица небесная, михаил архангел, грозных сил воевода, Николай Чудотворец, двенадцать ангелов, двенадцать архангелов, двенадцать апостолов. Я, раба, Божья, перекрещусь и поклонюсь и помолюсь «погладьте и поладьте мою коровушку (или козлушку) по костям, по жилочкам, по вымечкам, по сосцам, чтобы стекалось молочко из хрящиков, из костечек [...], превращайте в густую сметану, в желтое масло» (№ 1009).

Kolejną nie mniej ważną grupę pomocników stanowiły postaci mityczne. W sprawach związanych z gospodarstwem domowym najczęściej zwracano się do ducha opiekuńczego nazywanego домово́й, домови́к, доможил, сусед, дворови́к,

³ Święty Jerzy Zwycięzca (Георгий Победоносец, Юрий, Егорий, Егорий Храбрый) to jeden z najbardziej czczonych świętych na Słowiańszczyźnie, męczennik, patron Moskwy i państwa rosyjskiego. W kulturze ludowej przypisywano mu zdolność tworzenia cudów, stąd – jako pomocnik – bywa często przywoływany w rozmaitych zaklęciach. Według apokryfów zwyciężył smoka, co jest często przedstawiane na ikonach i w twórczości ustnej. Zarówno kanoniczne, jak i apokryficzne źródła są zgodne co do tego, że Jerzy przeżył męki za wiarę, a po śmierci ukazywał się wierzącym (Славянские древности 1995, 496–498).

⁴ Mikołaj (obok Jerzego) jest najbardziej znanym i czczonym świętym w tradycji wschodniosłowiańskiej. Jego kult zbliżony jest do kultu samego Boga. Do niedawna uważano go za część Trójcy Świętej (Толстая 1995, 39–40; Успенский 1985).

х о з я й н у ш к о⁵. Zwykle uważano go za zmarłego członka rodziny, praprzodka danego rodu. Ponadto w tradycji rosyjskiej utożsamiano go ze zmarłym, którego Bóg za grzechy zesłał na ziemię, aby służył on swojej rodzinie. Wyobrażano go sobie jako staruszkę z długą brodą, często kosmatego (z sierścią i długimi paznokciami), ubranego w sarafan. Przy czym – jak podają wierzenia rosyjskie – w bogatej rodzinie miewał on przeważnie sierść, a u biednych był goły i nie miał jednego ucha. Domowy, jak i inne demony, posiadał zdolność przemieniania się w dowolnego członka rodziny (szczególnie tego nieobecnego) lub zwierzę (przede wszystkim kota), którego sierść wówczas miała kolor taki jak włosy gospodarza. Domowy przebywał zwykle we wnętrzu domu (głównie w tzw. „świętym kącie”, na piecu, za kominem, pod progami), ale nie tylko tam. Widywany był również w chlewie czy łaźni. Wedle przekonań ludowych miał on swoje ulubione miejsca i dróżki, a jeśli się je zajęło, duch mógł się zdenerwować, co w konsekwencji sprowadzało na dom jakieś nieszczęście. Mityczny gospodarz spełniał wiele ważnych funkcji: podtrzymywał ogień w piecu, sprzątał, suszył zboże. Czuwał także nad zwierzętami (przede wszystkim bydłem) i domownikami. Nieobecność patrona domostwa uważana była za anomalię, która mogła doprowadzić do rozpadu rodziny i klęski gospodarstwa. Lud powiadał, że bez Domowego „дом держаться не станет” (Черепанова 1983, 23–24; Юдин 1999, 78–80; Славянские древности 1999, 120–124). Dlatego też do obecności i dobrego samopoczucia Domowego przywiązywano dużą wagę. W celu objaskawienia należało przestrzegać określonego kodeksu zachowań.

Analizowane zaklęcia dowodzą, że podczas przeprowadzki niezwykle popularny był zwyczaj przywoływania (przy pomocy specjalnie do tego przeznaczonej formuły) Domowego. Teksty pokazują, iż do ducha zwracano się wówczas pieśczośliwie (дедушка домовой, суседушко батюшко, батюшко покров), starając się go uprzejmie zaprosić do przejścia na nowe miejsce i nakłonić do opiekowania się domostwem:

Когда переезжают из старого дома в новый, то зовут с собой дворового: Дворовой, дворовой, пойдем со мной. Я переезжаю на новое место, и ты за мной. Делай доброе (№ 900); Уходишь из дома последней, скажи: дедушка домовой, айда с нами в мой дом век вековать. Не вслух, а себе на ум думаешь тихонечко (№ 904); Мы, когда в новый дом пошли, так делали. Вот только заходишь, дверь открываешь и говоришь: Суседушко батюшко, мы заходим с хлебом-солью, и ты заходи с нами. Обуй, одень, накорми! (№ 905); Когда в новую избу переезжают, говорят: Дедушка соседуська, пусти меня, люби меня, жалей меня! (№ 909); Дедушко соседусько, прими товарища, пой, корми, чисто води. Три раза. Переходя в новый дом, приговаривают (№ 910); Батюшко покров, покрой избу теплом, старую старушку – горячим пирогом. Вот так и говорят, чтобы тепло и сыто было (№ 914).

⁵ W określeniach tej postaci kryją się informacje o jej podstawowych funkcjach (хозяин, избенной большак, дедушко-браток, кормилец, братан) oraz miejscach, gdzie zwykle przebywa (сосед, дворовик).

Równie często zwracano się do Domowego z prośbą o zapewnienie zdrowia i bezpieczeństwa bydłu – niezależnie od jego maści:

Поплюешь и начитаешь в пойло к скотинке: Встану, благословясь [...], Дедушко доможирушко, прими мою скотину, пеструнюшку-чернунюшку, пусти на подворьице, пой-корми медом. Дедушко доможирушко, да жену, детей не допускай, поутру рано вставай да сам подавай. Помогат, право, помогат, оно все испытано (№ 932); Домовой батюка! Люби мою скотинушку за всякую шерстинушу. Какой бы шерсти ни была, а хозяйину мила. Три раза (№ 933).

Osobną grupę pomocników tworzyły personifikowane elementy przyrody. W poniższym przykładzie subiekt zaklęcia przywoływał na pomoc zorze i rzekę. Były one proszone (w drugiej części zaklęcia nie występuje co prawda czasownik w formie trybu rozkazującego, ale nadrzędnym celem pragmatycznym wypowiedzi jest niewątpliwie pobudzenie rzeki do działania) o to, aby pomogły krowie zapomnieć o poprzednim gospodarzu:

Если корова тоскует, не может привыкнуть к новому пастбищу, нужно взять ведерушко воды и сходить к речке на утренней и вечерней заре. Говорить, обращаясь к заре заря-заряница, заря – красная девица, утренняя заря Дарья, вечерняя заря Марья, я к вам с просьбой не ради хитрости, не ради мудрости, а ради великой божьей надобности, ради пестрой коровы. Поклониться заре, потом речке: Речка-матушка, текешь и маешься, бежишь – стараешься (поклон). День и ночь – сутки прочь. Смываешь пенье, коренье, лихое дерево [...]. Так же – и с моей пестрой коровы тоску и сухоту, и кручину великую, со бела лица, с ретива сердца, со ясны очей, со [...]. Три раза обратиться к заре и к речке. После каждого раза зачерпнуть кружкой воду из речки по течению и вылить в ведро. Дома этой водой корову попить и вымыть ей морду (№ 984).

Podobne do powyższych moce przypisywano także wiatrowi. On również miał pomóc „zatrzymać” zwierzę w nowym gospodarstwie. Stanie się tak za sprawą uniemożliwienia (zamknięcia) krowie drogi powrotnej do starego gospodarza:

Беру коровушку (красулю, пеструшку) во свои руки, веду чистыми полями, чистыми лугами. Задуйте, сильные ветры, занесите дорожку желтыми песочками, заростай дорога [...] чтобы тебя красуля не видела – пути назад иди (№ 981).

Wśród pomocników należących do świata przyrody znalazła się także ziemia⁶, którą proszono o przyjęcie zasianych ziaren i przekazanie człowiekowi (niejako w zamian) plonów:

⁶ Według wyobrażeń pogańskich ziemia (matka ziemia) była istotą żywą, podobną do człowieka. Wyobrażano sobie, że trawa, kwiaty, drzewa to jej włosy, kamienie i skały to kości itd. Ziemia, jak każda żywa istota rodzaju żeńskiego, wydawała na świat potomstwo; wierzono także, że burza jest efektem

Земля-матушка нас поит и кормит, и мы тебя угощаем. Мать – сыра земля, прими наше угощение, а нам дай растение (№ 1289); А еще на Великий четверг. Сеют рано утром, чтобы урожай был, ситом сеют. Вот баба с пустым лукошком ходила – сеёт по снегу: матушка-земля, прими семена! Так надо, чтобы никто этого не видел (№ 1291).

W przypadku niebezpieczeństwa, jakie stwarzał grad, ludzie wykorzystywali (w charakterze „pomocników”) także przedmioty domowe – łopatę i miotłę⁷: „Когда град, выкидывают лопату, клюку: Лопата, отгребай. Клюкой отгребай, а помелом отметай. Гром чтоб утих” (№ 880).

Poza scharakteryzowanymi wyżej postaciami oraz przedmiotami odbiorcami formuł zawierających pobudzenie do działania mogły być także obiekty aktu magicznego. Cel tego typu zaklęć bywał dwojaki: odczynianie (pozbycie się niechcianych zjawisk) i/lub stwarzanie (zapewnienie, wykreowanie pożądanego stanu rzeczy). Oczekiwana zmiana następowała za sprawą wypowiedzenia określonego komunikatu skierowanego do właściwego odbiorcy. Pierwsza podgrupa adresatów obejmuje zatem personifikowane niebezpieczeństwa. Subjekt zaklęcia próbował wówczas pozbyć się zagrożenia (tu: chmury), prosząc je o oddalenie się od człowieka: „Пойдем, матушка, Христос с тобой, в темные леса да на забучие болота. Говорят в грозу” (№ 879).

Z nieco innym sposobem działania mamy do czynienia w przypadku zagrożenia, które spowodował (najprawdopodobniej powstały w wyniku burzy) ogień. Niebezpieczeństwo takie starano się oddalić kierując je niejako do źródła, tj. do nieba, skąd pochodziło: „Огонь Мартын, вот тебе железный тын, от земли до неба дорога твоя, больше пламя не пускай никуда. Аминь. Говорить три раза” (№ 873).

Za pomocą odpowiedniego komunikatu (pobudzającego do oddalenia się) próbowano także pozbyć się uroków:

Нужно взять воды из реки против течения, перекрестить ее, сказать над ней заговор и брызнуть в глаза корове. Оприкосы, уроки, лихи оговоры, скатитесь, свалитесь с пары божьей Буренушки – с ясных очей, с черных бровей, с [...]. Свалитесь на темны леса, на прегрубы-ручья, на быстрые реки. Амин (№ 1227).

Z kolei intencja wykreowania pożądanego stanu rzeczy (tego, aby zwierzęta dobrze się chowały) realizowana była dzięki wypowiedzeniu zaklęcia skierowanego do bydła:

---

odczuwania przez nią bólu, a trzęsienie ziemi – gniewu. Do ziemi (niczym do własnej matki) człowiek zwracał się w różnych momentach swojego życia: podczas prac polowych, w chorobie, nieurodzaju itp. (Славянские древности 1999, 315–321; Коринфский 1995; Топорова 2005, 102–111).

⁷ Przedmioty te przytaczane były z pewnością z uwagi na swoje użytkowe oraz symboliczne znaczenie. Przypisywano im bowiem zdolność „oczyszczania” – przy czym nie tylko dosłownego (śmieci, brud), lecz także rytualnego (siły nieczystej) (Толстая 2010, 70–96).

Вот тебе, Пеструнюшка, свой дом и лом, вода и трава и родима сторона. Пей, ешь, веселись, не задумывайся [...] о старых хозяевах не думай. Амин. Сказать три раза. Для любой скотины годится (№ 965); Как проведешь скотину и говорить: матушка голубушка, ходи на поскотину, у меня травушка – шелковая, а водушка – медовая, ешь-наедайся, пей-напивайся (№ 964).

W grupie zaklęć domowych znalazły się również formuły stosowane w celu zapewnienia bezpieczeństwa i pomyślności w życiu codziennym. Teksty te zawierają dużo elementów religijnych i zgodnie ze wskazówkami informatorów należało je wypowiadać przed snem⁸:

Перед сном приговаривали: Ложусь на крѣс (крест), одежусь крестом. В правой руке – крѣс, в левой руке – крѣс, в головах – крѣс. Крѣс на крѣс, Христос воскрѣс. От ин до веку. Аминь. Три раза приговорить (№ 884); Спать ложусь – крестом крещусь, крестом и украшаюсь. Крест за мной, крест передо мной. Ангелы – в окошках, Спас – во дверях, Пресвятая Богородица – у меня во згловах. Во имя Отца и Сына и Святого Духа. Аминь (№ 885); На ночь говорят: Бог с тобой, избушка, до единого бревешка. Ангелы – в окошко, Христос – во дверь, Николай – на двор, Егор – во двор. От ин до веку. Аминь. Три раза переговорить (№ 888); Спать ложусь, никого не боюсь. Враг сатана, отступись от меня. Приступись ко мне сам Иисус Христос. Спасова рука, Егорьев замок, Богородицы ключ! Аминь. Три раза (№ 893).

Scharakteryzowany materiał pozwala zauważyć, że intencję zapewnienia powodzenia w gospodarstwie domowym realizowano poprzez zastosowanie szeregu praktyk magicznych zasadzających się na działaniu zarówno realnym, jak i werbalnym. Wśród tych pierwszych dominowało wykorzystywanie przedmiotów o bogatej symbolice oczyszczającej. Werbalne zaś działanie opierało się przede wszystkim na zastosowaniu strategii pobudzenia (za pomocą form trybu rozkazującego). Podstawowym jego nośnikiem są formy drugiej osoby liczby pojedynczej lub mnogiej, które w paradygmacie morfologicznym występują w opozycji do innych form czasownikowych. Wypowiedzenie imperatywne może mieć różne odcienie znaczeniowe: od nieśmiałej prośby, przez różne stopnie nasilenia życzenia, zachęty, rady, aż do bezwzględnie surowego czy gwałtownego rozkazu (Jodłowski 1977, 61). W zaklęciach adresaci form pobudzających do działania zwykle oznaczani byli poprzez zwrot wokatywny.

⁸ W folklorze polskim podobne teksty określa się mianem „modlitek magicznych”. A. Brzozowska-Krajka pisze, że modlitewki „na dobry dzień” oraz „na spanie”, czyli niekanoniczne modlitwy indywidualne (znane w przekazach wschodnio- i zachodniosłowiańskich) zajmują w folklorze magicznym obok różnego rodzaju zamawiań i zaklęć miejsce szczególne. Autorka podkreśla, że w świadomości ich nosicieli modlitewki znajdują się w tej samej klasie gatunkowej, co profesjonalne zamówienia znachorskie. Ich cechą charakterystyczną jest to, że nie służą one przywróceniu dawnego ładu (odwróceniu sytuacji), ale przekazują sekret na długie życie, a zatem sposoby na nieustanne strzeżenie aktualnego ładu (Brzozowska-Krajka 1995, 183–199; zob. także Kotula 1976).

Wynika to z faktu, iż „magiczne mówienie, czyli mówienie-działanie jest zawsze mówieniem *stań się!* i przeważnie ma strukturę wokatywno-imperatywną” (Engelking 2010, 90). Jednak w języku nie ma żadnych środków formalnych dla ukazania mnogości znaczeń pobudzenia. Naczelne kryterium rozróżniania stopnia imperatywności stanowi intonacja, którą nie sposób określić w przypadku zapisanych formuł – tym bardziej że stanowią one szeroko pojęty tekst kultury i są częścią większej całości rytualnej. Zawarte w zaklęciach konstrukcje pobudzające różnią się od innych wypowiedzi o charakterze dyrektywnym⁹. Ich rama modalna jest zazwyczaj złożona, łączy bowiem ładunek rozkazująco-życzący. W badanych tekstach daje się wyodrębnić formy trybu rozkazującego, które implikują prośbę i kategorię prośbę (żądanie). Prośba definiowana jest jako akt mowy pobudzający adresata do działania w celu spełnienia życzenia mówiącego. Realizacja prośby leży w interesie mówiącego, który zakłada, iż adresat jest w stanie wykonać prośbę. W analizowanym materiale z taką sytuacją spotykamy się w przypadku, kiedy zamawiający zwracał się do Jezusa oraz świętych z prośbą o zabranie zagrożenia (np. chmur gradowych) oraz gdy pobudzał do działania postać mityczną (Domowego do przejścia na nowe miejsce zamieszkania). Jako prośbę należy traktować także komunikaty zawierające zwroty bezpośrednie zarówno do wytworów kultury materialnej (łopaty i miotły), jak i do spersonifikowanego niebezpieczeństwa (chmury). Z kolei z kategorią prośbę, czyli żądaniem (przejściowym aktem mowy między prośbą a rozkazem), mamy do czynienia w zwrocie do szatana (żądanie, aby oddalił się od modlącego się człowieka) oraz przy odpędzaniu uroków.

Sposobem na zapewnienie ładu i bezpieczeństwa w gospodarstwie domowym było także wypowiadanie modlitełek magicznych.

Bibliografia

- AUSTIN, J. L. (1962), *How to do Things with Words*. Oxford.
- AWDIEJEW, A. (2004), *Gramatyka interakcji werbalnej*. Kraków.
- BRZozowska-KRAJKA, A. (1995), *Między magią a religią. O modlitewkach ludowych*. W: Bartmiński, J./Jasińska-Wojtkowska, M. (red.), *Folklor – sacrum – religia*. Lublin, 183–199.
- ENGELKING, A. (2010), *Klątwa. Rzecz o ludowej magii słowa*. Warszawa.
- JODŁOWSKI, S. (1977), *Podstawy składni polskiej*. Warszawa.
- KOTULA, F. (1976), *Znaki przeszłości. Odchodzące ślady zatrzymać w pamięci*. Warszawa.
- KOWALSKI, P. (2007), *Kultra magiczna. Omen. Przesąd. Znaczenie*. Warszawa.
- LYONS, J. (1989), *Semantyka*. 2. Warszawa

⁹ Dyrektywy to wypowiedzi narzucające bądź proponujące jakąś czynność lub zachowanie i wskazujące, że powinno ono zostać urzeczywistnione. Szczególnym warunkiem ich fortunności jest to, że osoba wypowiadająca musi chcieć, żeby proponowana czynność się odbyła (Lyons 1989, 344–345). W literaturze funkcjonuje co najmniej kilka określeń dyrektywnych aktów mowy: akty mowy pobudzające do działania, dyrektywne akty mowy, polecenia, akty sterujące działaniem, nakłaniające, żądania (zob. Searle 1969; Austin 1962; Awdiejew 2004; Dyjewska-Rybarczyk 2012; Маслова 1998; Формановская 2007; Безяева 2002).

- RYBARCZYK-DYJEWSKA, J. (2012), Sekrety rosyjskiej magii ludowej – sposoby leczenia przestרחu dziecięcego. W: Przegląd Wschodnioeuropejski. III, 325–337.
- RYBARCZYK-DYJEWSKA, J. (2013), Język jako narzędzie magii. Kraków.
- SEARLE, J. R. (1969), *Speech Acts*. Cambridge.
- USPIEŃSKI, B. (1985), Kult świętego Mikołaja na Rusi. Lublin.
- АНИКИН, В. П. (ред.) (1998), Русские заговоры и заклинания. Материалы фольклорных экспедиций 1953–1993 гг. Москва.
- БАЙБУРИН, А. К. (1983), Жилище в обрядах и представлениях восточных славян. Ленинград.
- БЕЗЯЕВА, М. Г. (2002), Семантика коммуникативного уровня звучащего языка. Москва.
- КОРИНФСКИЙ, А. А. (1995), Народная Русь. Круглый год сказаний, поверий, обычаев и пословиц русского народа. Смоленск.
- МАСЛОВА, А. Ю. (1998), Средства выражения побудительного значения в сербо-хорватском языке в сопоставлении с русским. Санкт-Петербург.
- ТОЛСТАЯ, С. М. (1995), Сакральное и магическое в народном культе святых. W: Bartmiński, J. /Jasińska-Wojtkowska, M. (red.), *Folklor – sacrum – religia*. Lublin, 38–46.
- ТОЛСТАЯ, С. М. (2010), Семантические категории языка культуры. Очерки по славянской этнолингвистике. Москва.
- ТОЛСТОЙ, Н. И. (ред.) (1995–1999), *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*. 1–2. Москва.
- ТОПОРОВА, Т. В. (2005), Др.-англ. *Erce, eorpan modor* – русс. мать сыра земля. В: Свешникова, Т. Н. (ред.), *Заговорный текст. Генезис и структура*. Москва, 102–111.
- ФОРМАНОВСКАЯ, Н. И. (2007), *Речевое взаимодействие. Коммуникация и прагматика*. Москва.
- ЧЕРЕПАНОВА, О. А. (1983), *Мифологическая лексика русского Севера*. Ленинград.
- ЮДИН, А. В. (1999), *Русская народная духовная культура*. Москва.